

WERKBOEKJES VOOR DE EREDIENST, NR 39

‘Dat zetten we gewoon op de beamer’

Bezinning op vragen rond beamergebruik in de kerk

Uitgeverij Boekencentrum, Zoetermeer

Deze publicatie wordt in de reeks Werkboekjes voor de Eredienst uitgegeven door
Uitgeverij Boekencentrum op verzoek van de Protestantse Kerk in Nederland.

De redactie van de reeks bestaat uit: ds. W. van Beek, ds. N. Beimers, drs. P.M.J. Hoogstrate, drs. S.A. de Jong-Tennekes,
dr. D. van Keulen en dr. E. Postma.

Vormgeving: Studio Oblong, Jet Frenken

Illustraties omslag en binnenwerk: Willeke Brouwer

ISBN 978 90 239 2753 2

NUR 700

© 2014 Uitgeverij Boekencentrum, Zoetermeer

Alle rechten voorbehouden. Niets in deze uitgave mag worden vee-
veelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand,
of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elek-
tronisch, mechanisch, door fotokopieën, opnamen, of enig andere
manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de
auteursrechthebbenden en van de uitgever.

Uitgeverij Boekencentrum

Postbus 29

2700 AA Zoetermeer

Tel. 079 - 362 82 82

verkoop@boekencentrum.nl

www.uitgeverijboekencentrum.nl

Inhoud

Inleiding	5		
Hoofdstuk 1 Communicatie en participatie	7	Hoofdstuk 3 Moet alles getoond worden?	20
Casus <i>Een zondagse eredienst</i>	7	Casus <i>Condoleance</i>	20
<i>a. De beleving van de voorganger</i>	7	<i>a. De dominantie van het beeld</i>	20
<i>b. De beleving van de kerkganger</i>	10	<i>b. Over intiem kapitaal en privacy</i>	22
<i>c. De verhouding tussen zien en horen</i>	11		
		Tot besluit	24
Hoofdstuk 2 Beeld en Woord	14	Bronnen	25
Casus <i>Zicht op Pasen</i>	14	Praktische informatie over beamergebruik en het maken van liturgische powerpointpresentaties	26
<i>a. Beeldverbod of beeldenrijkdom</i>	14		
<i>b. De relatie tussen een afbeelding en een oorspronkelijk kunstwerk</i>	16		
<i>c. Het kiezen van een beeld</i>	17		

1. Inleiding

De digitale projector, in het dagelijks spraakgebruik ‘de beamer’ genoemd, is inmiddels in veel kerken een vertrouwd element in de zondagse eredienst. In de liturgische ruimte van steeds meer kerken zijn schermen te vinden of lege witte wanden. Waar deze voorheen nog aandachtswand of stiltemuur genoemd werden, doen ze nu dienst als projectiescherm voor liederen, teksten en/of beelden.

De opmars van de beamer in het kerkgebouw lijkt er op te wijzen dat gemeenten goede ervaringen hebben met deze nieuwe technische mogelijkheden. Toch zijn er ook vragen bij te stellen. In een klein onderzoek dat ik via Twitter uitvoerde, kreeg ik zowel positieve ervaringen van voorgangers te horen als ook uitgesproken negatieve reacties. Als positief wordt vooral beschouwd dat een beamer mogelijkheden opent; als negatief signaal hoorde ik veelvuldig dat het beamergebruik te dominant is. ‘Nu we eenmaal zo’n ding hebben, moet alles “gebeamd” worden.’

In dit boekje worden een aantal vragen en ambivalente elementen rondom het gebruik van een digitale projector in de eredienst verkend en besproken. Het gaat daarbij nadrukkelijk niet om praktische en organisatorische kwesties. Of de aanschafkosten eruit gehaald worden, hoe groot een projectiescherm moet zijn en hoe je een ‘beamteam’ samenstelt, zijn belangrijke vragen voor een gemeente, maar ze gaan het aandachtsveld van dit werkboekje te buiten. Dit werkboekje is vooral gericht op de keuzes die onder het beamergebruik liggen en de effecten van het gebruik van digitale middelen op de beleving van de eredienst, zowel voor de kerkganger als voor de voorganger. Welke vragen doemen op wanneer onderdelen van de liturgie of zelfs de complete dienst door kerkgangers meegelezen worden van een scherm? Wat en wanneer draagt een beeldpresentatie bij aan de participatie van de gemeente in de kerkdienst? Hoe verandert de rol van de voorganger en haar of zijn

plek in het liturgisch midden van de kerk? Digitale projectoren worden in de eredienst op verschillende manieren gebruikt. De twee meest voorkomende toepassingen zijn het projecteren van teksten en liederen en het multimediaal veelzijdiger maken van de dienst door beelden, filmpjes, muziek en dergelijke te vertonen. Bij beide toepassingen zijn de nodige vragen te stellen.

In veel gemeenten wordt via de beamer de orde van dienst geprojecteerd. De tekst op het scherm of de muur vervangt zo het oude gezangenbord en de eigen bijbels en liedboeken van de kerkgangers kunnen thuisgelaten worden. Ook vervangt een presentatie met nieuws en activiteiten voor de dienst veelal het gebruik om een ambtsdrager mededelingen te laten doen voor of tijdens de kerkdienst.

Vragen die hierbij opkomen, zijn: Hoe verandert de beleving van de kerkgangers bij deze wijze van navigeren door de eredienst? En, niet onbelangrijk, wat doet dit met de beleving van de voorganger?

Naast de mogelijkheid om teksten en liederen te projecteren biedt de beamer ook kansen om in de liturgie met vaste en bewegende beelden te werken. Bij sommige mensen komt dan de vraag naar het beeldverbod op, of soms wordt dit gebruik van beelden ervaren als ‘toeters

en bellen’. Ook zijn er vragen te stellen bij de keuze van een beeld en de werking van het beeld ten opzichte van de in protestantse kringen meer vertrouwde nadruk op het woord. In hoeverre perkt het gebruik van een beeld de religieuze verbeelding in en in welke mate helpt het deze juist verder? Hoe werken beelden in de beleving van kerkgangers? Wanneer is er sprake van een te grote dominantie van het beeld?

De vragen rondom het gebruik van digitale media zijn gegroepeerd rond een aantal casussen. Deze casussen zijn praktijkvoorbeelden die hopelijk voor u als lezer herkenbaar zijn. De casussen zijn op zichzelf niet goed of fout. Ze vormen eerder een illustratie van situaties waarin het raadzaam kan zijn om je te bezinnen op de vraag: hoe werkt het gebruik van een beamer in deze situaties en wat kan wellicht anders?

Dit werkboekje geeft geen sluitende antwoorden op deze vragen. Het is eerst en vooral bedoeld om het gesprek op gang te brengen binnen de gemeente en in het bijzonder onder hen die nauw bij de vormgeving van de liturgie betrokken zijn. Afhankelijk van de eigen theologische ligging en liturgische visie maakt iedere voorganger, kerkenraad of liturgiewerkgroep zijn of haar eigen afweging.

Hoofdstuk 1 Communicatie en participatie

Casus *Een zondagse eredienst*

In een kerkdienst staat de voorganger in het liturgisch centrum. Achter haar op de wand wordt de orde van de dienst geprojecteerd. Elk onderdeel van de liturgie wordt op het scherm aangekondigd. De liederen worden afgebeeld met noten erbij. Ook de schriftlezing wordt door de gemeente vanaf het scherm meegelezen. Tijdens de preek worden er afbeeldingen getoond van schilderijen die passen bij het bijbelgedeelte. Tijdens de collecte is een presentatie te zien van het project waarvoor de gaven worden ingezameld en worden er mededelingen gedaan over activiteiten in de komende week. De voorganger voelt zich ongemakkelijk in de dienst. Ze heeft het gevoel dat ze geen contact heeft kunnen maken met de mensen in de kerk. Later realiseert zij zich dat de gemeente al die tijd over haar heen gekeken heeft, naar de projectie op de muur.

Vanuit deze casus bespreek ik de vragen naar de beleving van de voorganger in een eredienst, de beleving van de kerkganger en de vraag of de beamer ook uit kan. Ook ga ik in op de verhouding tussen zien en horen, het visuele en het auditieve element in een kerkdienst.

a. De beleving van de voorganger: concurrentie of communicatie

Een kerkdienst is voor een belangrijk deel communicatie. Liturgie gebeurt, in een ruimte, in een tijd, met mensen. Kerkgangers zijn in de liturgie geen publiek, maar medespelers (Oskamp 1998). Het is de gemeente die viert. De voorganger heeft in dit geheel van samen vieren een eigen rol. De voorganger is met huid en haar, met hart en ziel in de eredienst betrokken. Zij is meer dan een ceremoniemeester die de verschillende onderdelen van de liturgie aan elkaar praat, maar gaat

letterlijk de gemeente ‘voor’ in het vieren: in het gebed verwoordt zij de intenties van de hoorders, in de preek spreekt zij vanuit en tot de hoorders, in groet en zegen communiceert zij met de hoorders, steeds voor het aangezicht van de Eeuwige.

Communicatie is een essentiële voorwaarde voor een kerkdienst. In de casus voelt de voorganger aan dat de wijze waarop de beamer wordt ingezet aan deze communicatie ernstig afbreuk doet.

In dit voorbeeld gebeurt wat ook op andere plekken in de samenleving aan de hand is. De technologie neemt zaken over die vroeger in persoonlijk contact werden geregeld. Banken en postkantoren bijvoorbeeld zijn in veel plaatsen verdwenen omdat alles via internet en automaten kan worden geregeld. Ongetwijfeld is het goedkoper en efficiënter, maar het gaat ten koste van persoonlijk contact en verbondenheid.

In bovenstaande casus neemt de beamerpresentatie een deel van het werk van de voorganger en andere medewerkers aan de kerkdienst over. Niet alleen is de beamerpresentatie een vervanging van een papieren liedboek en bijbel, maar hij vervangt ook persoonlijke communicatie.

Over het doen van afkondigingen en mededelingen in een kerkdienst kun je verschillend denken. Er zijn voorgangers en kerkgangers die vinden dat deze geen liturgische functie hebben en dus buiten de dienst moeten blijven. Projectie van de mededelingen voor de dienst lijkt dan een goede manier om van de ‘dienst-mededelingen’ af te komen. Maar dit heeft ook een keerzijde. Wanneer verschillende mensen in een viering participeren, laat dat iets van het actieve gemeentelven zien. Een ouderling die mededelingen doet over pastorale zaken en activiteiten, een diaken die de collecte toelicht, iemand die iets over het project van de kindernevendienst vertelt, brengen het alledaagse leven van de gemeente voor het zondagse voetlicht.

Wanneer al deze taken worden vervangen door informatie op een scherm, verdwijnen al deze gezichten en stemmen ‘achter de schermen’. Het is dus belangrijk om hierin een zorgvuldige afweging te maken.

De voorganger uit het voorbeeld ervaart een probleem in de communicatie. De gemeente kijkt over haar heen, of langs haar heen, naar het scherm. Deze voorganger heeft het gevoel dat zij moet concurreren met het beeld dat achter haar te zien is. Dit laat zien hoe dwingend